

SZABÓ ANDRÁS

COETUS UNGARICUS – A WITTENBERGI MAGYAR DIÁKTÁRSASÁG (1555–1613)

COETUS UNGARICUS. HUNGARIAN STUDENT BODY IN WITTENBERG (1555–1613). At the University of–Wittenberg, in 1555, the Hungarian students – with Philipp Melanchthon’s support – founded a student society (in Latin: a coetus) which existed until 1613. Its important documents are the university records, now kept in Halle, and the society’s register-book can be found in Debrecen. The most important documents of the university archive (to be found also in Halle nowadays), due to the stormy historical events only a fragmental one, can be reached today in a printed form. The Hungarian scholars started to deal with the history of the coetus in the first half of the 20th century, but those publications are not accurate enough according to the modern norms. The majority of the students arrived from the rural layers of Hungarian society, from villages or small towns, and this fact can be witnessed in their family names. An element of which was generally the very name of their native settlement. (See: Gáspár Károlyi, who was born in Nagykároly, etc.) In certain periods some young men from the smaller nobility, or even aristocracy appeared in this community. Most of the Hungarians studied in Wittenberg only for one-two years, and couldn’t reach an M.A. degree, but some of them spent a long time abroad, in several countries. After their arrival they served as professors, and later ministers of the Hungarian protestant churches, some of them became superintendents, bishops of our Reformed Church.

A wittenbergi egyetemen a magyar diákok 1555-ben – Philipp Melanchthon támogatásával – egy diáktársaságot alapítottak, amely különböző viharokat túlélve a 17. század első évtizedében jutott el a megszűnés szélére. Ez a társaság, a magyar *coetus* elsősorban a magyar nemzetiségű diákok tömörülése volt, s az 1560-as évek közepétől főként reformátusok voltak a tagjai. Tanulmányom a *coetus* tagjainak adattárán alapszik, amelyet a Balassi Kiadó *Humanizmus és reformáció* sorozatában 2017 tavaszán megjelenő könyvben fogok publikálni.¹

Wittenberg mint terep a közép-európai kutatók számára tulajdonképpen már jól ismert, a magyar tudósok közül először Asztalos Miklós foglalta össze 1928-ban és 1931-ben a legfontosabb tudnivalókat.² Az egyetem megszűnése, 1817 után az anyakönyve és a levéltára Halléba került. Az egyetemi könyvtár nagy részét 1829-ben szintén átszállították Halléba, csak a teológiai és történelmi tárgyú könyvek maradtak a régi helyükön.

¹ Ebből következően a szövegben előforduló nevekhez tartozó forrásokra itt nem mindig utalok.

² ASZTALOS Miklós, *A wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyvtárlománya, Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928, XII, 123–185.; ASZTALOS Miklós, *Személyi vonatkozású adatok a wittenbergi egyetem magyar hallgatóiról, 1554–1750*, Erdélyi Múzeum, 36(1931), 240–250.

A legfontosabb forrás számunkra az egyetem anyakönyve, amelynek kézírata ma a Hallei Egyetemi Könyvtár (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt) kézírattárában található; itt ellenőriztem a *coetustagok* egyetemi beiratkozását és névformáját, összevetve a nyomtatott kiadásokkal.³ Ami ebből az összehasonlításból kiderült: annak idején a diákok feltehetően egyszerűen bementék a nevüket az anyakönyvet vezető személynek (többnyire a pedellusnak),⁴ ez jelentette az első nagy hibalehetőséget. Az újabb névtorzulások viszont azt bizonyítják, hogy az „eredeti” anyakönyv sem teljesen eredeti, csak az első kötetben van ilyen, később az azt vezető egyetemi hivatalnok nem rögtön a matrikulába írta be a nevet, később másoltatta be egy írónkkal.⁵ Erre utal például Újhelyi Mátyás „Wylhelmus” névformája – ez csak úgy keletkezhetett, hogy nevét eredetileg „Wyhelinus” alakban jegyezték le, ez formálódott át a nevek áttevése során egy, a német másoló számára értelmesnek látszó szóvá. A 19. századi nyomtatott kiadás ezek után még újabb hibák becsúszását tette lehetővé.⁶

A másik alapvető forrás a *coetus* eredeti anyakönyve, amelyet az egyesület feloszlása után hazahoztak, s ma a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának kézíratai között őriznek.⁷ A kéziratból hiányzik néhány lap, így az anyakönyv névsora megszakad Esztergomi Ferenc (1559. április) után, s csak Egri Heurotus Jánossal folytatódik (1566). A hiányzó nevek pótolhatók, ugyanis az anyakönyvet többen lemásolták, legelőször Laskai Csókás Péter, aki *De homine* című művének (1585.) Samuel Selfisch wittenbergi könyvkereskedőhöz és polgármesterhez szóló ajánlásában közzétette azt.⁸ Kivonatos másolatot készített róla Miskolci Csulyak István is, amikor 1603 júliusának első napjaiban megfordult Wittenbergben, útban Görlitzből Heidelbergbe. Néhány ponton részletes névsort is ír, kommentálja apja, Miskolci Csulyak János peregrinációját, s leírja azoknak a nevet, akikkel ott találkozott, ugyanakkor legtöbbször megelégszik a *seniorok* nevének felsorolásával.⁹ Szilágyi Benjámin István *Synodalia* elnevezésű kéziratgyűjteménye, amely szintén Debrecenben található, tartalmazza Miskolci Csulyak István kéziratának, illetve Laskai Csókás Péter ajánlásának kópiáját, de

³ *Album academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII usque ad annum MDLX*, edidit Carolus Eduardus FOERSTEMANN, Lipsiae, Carolus Tauchnitius, 1841; Bernhard WEISSENBORN, Fritz JUNTKE, *Album Academiae Vitebergensis anno Christi MDII usque ad annum MDCII*, Volumen secundum, Halis, sumptibus Maximiliani Niemegei, 1894; Bernhard WEISSENBORN, *Album Academiae Vitebergensis, Jüngere Reihe. I. 1602–1660. Textband*, Magdeburg, 1934, (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt, 14).

⁴ Andreas GÖSSNER, *Die Studenten an der Universität Wittenberg. Studien zur Kulturgeschichte des studentischen Alltags und zum Stipendienwesen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Leipzig, 2003, (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte, 9), 43.

⁵ WEISSENBORN, JUNTKE, *i. m.*, XIV.

⁶ FOERSTEMANN, *i. m.*, 355.

⁷ *Bursa Vittebergensis*, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, R 544.

⁸ LASKAI CSÓKÁS PÉTER, *De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus libri duo*, Wittebergae, haereses Iohannis Cratonis, 1585, a 2r–b 4v. (RMK III. 744.)

⁹ MISKOLCI CSULYAK ISTVÁN, *Diarium apodemicum*, Országos Széchényi Könyvtár kézírattára, Oct. Lat. 656, ff. 36v–41r.

ettől függetlenül az eredeti anyakönyvből is bőven válogat, többek között a teljes névsort is hozza.¹⁰ Ez a másolat ugyanakkor nem tartalmazza azokat a neveket, amelyeket az eredeti kéziratban valamilyen okból utólag áthúztak, lásd az antitrinitáriussá vált Basilius Istvánt vagy az öngyilkos Ilosvai Pétert. Laskai Csókás Péter névsorát egy kései *coetustag*, Lippói Pastoris Jeremiás folytatta 1597-ig, ennek kézírata ma Kolozsvárt található, itt az olvasható, hogy ebben az esztendőben újra kiadták Laskai Csókás ajánlását – ilyen kiadást nem ismerünk.¹¹

Az egyetem levéltára a 19. század első felében súlyos károkat szenvedett. 1813-ban a franciák megszállták a várost, az oktatási épületeket ki kellett üríteni, a levéltárat és a könyvtárat összepakolták, s az iratok egy részét vidékre menekítették. Ugyanezen esztendőben, szeptember 28-án a szövetségesek lövették Wittenberget, ennek következtében kigyulladt a vártemplom tornya, ahol a levéltár itt maradt részét tartották, s sok irat elpusztult. Később a megmaradt anyagot átvitték a Collegium Augusteumba (a Luther-házat is magában foglaló épületegyüttesbe), itt 1827-ben a padlón voltak feltornyozva az akták, óriási piszok és rendtelenség uralkodott. 1831-ben az épületet kolektorházként használták, a levéltárat katonákkal kisebb helyre pakoltatták, ezután még nagyobb lett a káosz. Végül 1838-ban szállították át mindazt, ami megmaradt, Halléba, az egyesített egyetem levéltárába. Ezek következtében alapvető iratfajta hiányoznak, nincsenek meg a rektori ülések jegyzőkönyvei, sem pedig a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos iratok.¹² Szinte minden fontos megmaradt akta megtalálható kinyomtatva,¹³ ott jártamkor egyetlen új adatot sikerült találnom a levéltárban: Ilosvai Benedek magiszteri címét a filozófiai fakultás dékáni könyvében 1561. március 4-én.¹⁴ Erről idáig úgy tudtuk, hogy nincs róla hivatalos feljegyzés,¹⁵ én korábban még abban is kételkedtem, hogy Wittenbergben szerezte.¹⁶ Az elveszett iratok hiányát 1540 és 1569 között az pótolja, hogy az egyetem nyilvános iratait erre az időközre vonatkozóan nyomtatásban is megjelentették a *Scriptorum publice propositorum ... in academia Witebergensi* hét kötetében, 1560 és 1572 között.

¹⁰ SZILÁGYI BENJÁMIN István, *Synodalia 1522–1650*, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, R 575, pp. 1–24, 34–35, 104, 106–116.

¹¹ LIPPÓI PASTORIS Jeremiás kézíratos kiegészítése LASKAI CSÓKÁS Péter *De homine* című idézett művének (Wittenberg, 1585) kolozsvári példányában, Biblioteca Academiei Române Cluj-Napoca, R 100. (az előszó után bekötött számozatlan lapokon).

¹² Friedrich ISRAEL, *Das Wittenberger Universitätsarchiv, seine Geschichte und seine Bestände*, Halle an der Saale, 1913, 3–17.

¹³ *Urkundenbuch der Universität Wittenberg, (1502–1611)*, Hrsg. Walter FRIEDENSBURG, Magdeburg, 1926, I.

¹⁴ Universitätsarchiv, Martin Luther Universität Halle-Wittenberg, *Dekanatsbuch der Philosophischen Fakultät*, Rep. 1. Nr. XXXV, 1, Bd. 2, 169.

¹⁵ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A wittenbergi egyetem magyarországi promoteáltjai a 16. században* = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára, szerk. FABINY Tibor, Budapest, 1984, 237–238.

¹⁶ SZABÓ András, *Ilosvai Benedek gyulafehérvári plébános* = Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, 2011, 627–628.

A *coetus* eredeti anyakönyvét először Thury Etele publikálta 1908-ban, annak anyagát kiegészítve Laskai Csókás Péter és Szilágyi Benjámin István másolataival.¹⁷ Ez a kiadás helyenként még ma is nélkülözhetetlen, de meglehetősen pontatlan, a szerző számára időnként a kézirat kiolvasása is megoldhatatlan feladatot jelentett. Ezt követően a két világháború között Asztalos Miklós kezdett el foglalkozni a wittenbergi peregrinációval,¹⁸ azonban őt rövidesen magával ragadta a politika, és kutatásait félbehagyta. Végül Szabó Géza jelentetett meg német nyelvű monográfiát a *coetus*ról, 1941-ben.¹⁹ A munka nem csak a *coetus* névsorát adja közre, de azokat a dokumentumokat is, amelyekben megjelenik az egy-egy adott időpontban Wittenbergben tartózkodó tagok neve. Ezzel a könyvvel látszólag minden rendben van: megfelel a mindig is pozitívista beütésű német tudományosság formai elveinek, s alapos kinti levéltári és könyvtári kutatások előzték meg a megírását. Minél részletesebben vizsgáljuk azonban, annál több hibája derül ki.²⁰ A névsoron túl nem közli a *coetus* anyakönyvének teljes szövegét, s amit mégis idéz, azt téma szerint csoportosítja. Ez aztán olyan melléfogáshoz vezet, mint például jeszenicei Szunyogh János esete. A magyar nemes ifjú 1560-ban iratkozott be az egyetemre, de a *coetus* anyakönyvéből a vonatkozó névsor-lap hiányzik, s a másolatok sem említik őt tagként. Szabó Géza ennek következtében nem szerepelteti, pedig az eredeti kéziratból és Thury Etele közléséből tudhatta volna, hogy befizette a tagdíjat (nála a tagdíjfizetésről szóló feljegyzések nem jelennek meg).²¹ Az is többször előfordul, hogy Szabó Géza kihagy egy-egy bekezdést, például azt, amely arról szól, hogy Kállai H. János egy fakupát küldött ajándékba a diáktársaságnak²² vagy azt, amelyik Szikszai Kónya István temetéséről szól.²³ A névsora pontosabb, mint Thury Eteleé, de nem mentes a hibáktól. Szanki Imre például nála „Szamosius”, Vetési János *seniort* átkeresztelti „Thomasra”, a két Pesti János közül az egyiket kihagyja, Gyulai Jánost pedig egyszerűen kifejti.²⁴ Hosszan sorolhatnám még a hiányosságokat, most azonban megelégszem azzal, hogy rámutassak: a névmutatója csak korlátozottan használható. Olyan mintha kiadta volna egy tanítványának, aki nem ismerte részletesen az anyagot, s ezért keverte a hasonló nevű személyeket, ugyanakkor megzavarta a korabeli egyházi

¹⁷ THURY Etele, *A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve, 1555–1608* = Uő., *Iskolatörténeti adattár*, Pápa, 1908, II, 3–67.

¹⁸ Lásd többek között: ASZTALOS, *A wittenbergi egyetemi könyvtár...*, i. m.; ASZTALOS, *Személyi vonatkozású adatok...*, i. m.; ASZTALOS Miklós, *A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismere a XVI. században. (Adatok a magyar kálvinizmus wittenbergi eredetéhez)*, *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 58(1934), 1–11.

¹⁹ Géza SZABÓ, *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale), 1941, (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum, Band 2).

²⁰ Minden hasonló típusú munka tartalmaz bizonyos hibaszálalékokat – az enyém is. Tehát amikor néhai és jelenlegi kollégák tévedéseiről beszélnek, azt nem a tévedhetetlenség hamis tudatával teszem.

²¹ THURY, i. m., 48.

²² Uo., 38.

²³ Uo., 46–47.

²⁴ Géza SZABÓ, i. m., 135, 136.

értelmiség hármass nevé, s egy-egy személyt „kettévágott” (lásd Ungvári Chacmac Mihály, Pataki Monos Tamás etc.).

Munkám során kézikönyvként használtam még Szögi László könyvét a magyarországi diákok németországi peregrinációjáról,²⁵ ez a legújabb és egyetlen ilyen típusú modern publikáció. Saját korábbi közleményeim anyagát ugyan sokszor szó szerint is átvettem, azonban tévedéseimet igyekeztem az újabb szakirodalom, a források és a régi magyar nyomtatványok szövege alapján korrigálni.

A magyar *coetus* tagjainak többsége a megismert életutak alapján magyar anyanyelvű polgári, illetve mezővárosi polgári családból indult. Ez jól látszik a neveikből is, amelyek többnyire utalnak a születési helyükre. Mivel az egyetemek már a középkortól kezdve aszerint tartották nyilván a diákokat, hogy honnan jöttek, a középiskolába és egyetemre kerülés részleges névcserével járhatott együtt. A korábbi névből megőrződött a keresztnév, az eredeti családnév (ragadványnév, apa foglalkozására utaló név) helyébe pedig egy másik, a diák származási helyére utaló nevet iktattak. Ezek nem csak írásban létező, matrikulabeli nevek voltak, a mindennapi életben is használhatták őket.²⁶ Ilyen névvel rendelkezett a *coetus*-ban pl. Decsi Gáspár, Ilosvai Benedek vagy Derecskei Ambrosus. A születési helyre utaló nevet latinosíthatták is: Regio villanus Imre.

Az tanulók másik része iskolai nevét nem az eredeti családneve helyett, hanem ahhoz csatolva, kétrészes formában viselte: pl. Csengeri Vitéz Péter, Szántai Festő Lukács, Gyarmati Bíró Miklós, Kassai Császár György. Nagy divatja volt a latinosításnak (görögösítésnek) is: Budai Tonsoris János, Kolozsvári Serarius György, Kecskeméti Agricola János, Paksi Cormaeus Mihály, Szikszai Fabricius Balázs.²⁷ A latin nevet a 19–20. századi szakirodalom gyakran magyarosította, így járt Laskai Monedulatus Péter, akinek esetében nincs értelme a már meggyökeresedett „Csókás” névalakkal hadakozni, pedig ez egy utólagos fordítás. Előfordult, hogy már a családnév is helynévre utalt: lásd Szegedi Dégi Pál. Néha a családnév csak rövidített formában jelent meg (s ezt nem is mindig tudjuk feloldani): Nádudvari B. Mihály, Telegdi F. János. A „P.” rövidítés ilyen helyzetben többnyire azt jelenti, hogy „Pastoris”, s arra utal, hogy a név hordozójának apja lelkész volt.

²⁵ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526–1700*, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), Budapest, 2011.

²⁶ B. GERGELY Pirokska, *Egyetemisták és kollégisták névhasználat a XVI–XVIII. században*, Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica, IX(2004), 9–16. – A szerző tévesen sorolja ehhez a réteghez a főnemes Pázmány Pétert és Oláh Miklóst. Köszönettel tartozom nyelvész kolléganőmnek, Bölcskei Andreának, aki a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

²⁷ Megjegyzem, hogy a kutatók egy része a „Basilus Fabricius Szikszovinus” nevet „Szikszai Fabricius Vazulra” magyarosította – ez tévedés, mert a korban (kissé pongyola nyelvhasználattal) a „Blasius” és a „Basilus” is a „Balázs” latin megfelelője volt.

Van arra is példánk, hogy egyesek megőrizték eredeti családi nevüket, s nem (vagy kevésbé) használták a származási helyre utalót. Ilyen a *coetus* tagjai közül: Csabai Mátyás, Csehi Pál, Sibolti Demeter, Félegyházi Tamás. A látszat csal, ugyan ezek a nevek is helynévi eredetűek, de már öröklődtek, s nem a születési helyet jelzik. Félegyházi Tamásnak például az apja vagy nagyapja jöhetett Biharfélegyházáról (innen a név), de ő maga már Debrecenben született, s amikor Wittenbergben meg kellett adnia a születési helyét, akkor „Debrecinut” írtak be, műveiben és az életben azonban nem nevezte magát „Debreceninek”.²⁸ A családi nevet ebben az esetben is gyakran latinosították/görögösítették: Basilius István, Gemmeus Máté, Siderius János, Sylvius Gáspár, Melius Péter.

A nevek és az életrajzok alapján, ha nem is százszázalékosan, de kirajzolódnak a *coetus* tagjainak születési helyei. Nem meglepő, ha azt mondjuk, hogy a reformáció fontosabb központjait ismerhetjük fel bennük, s az 1560-as évek közepétől elsősorban azokat a helyeket, ahol a református egyház erős volt, s jó helyi iskola működött. Erdély, Tiszántúl, Északkelet-Magyarország, de sokan jöttek Dél-Baranyából (Eszék, Kopács, Hercegszőlős, Laskó, Bélye, Veresmart/Vörösmart), illetve Tolnából is. A magyar vagy magyarosodó szabad királyi városok is képviseltették magukat: Kassa, Kolozsvár és a hódoltságba került Szeged, Buda, Pest. S persze a mezővárosok, közülük is kiemelten: Debrecen, Szikszó, Miskolc, Mezőtúr, Tolna, Cegléd, Kecskemét és Sáropatak. Feltűnő ugyanakkor, hogy milyen kevesen jöttek az ország nyugati feléből, ennek az lehet a magyarázata, hogy azon a területen a század végéig közös egyházszervezetben éltek az evangélikusok és a reformátusok.

Iskolai névsorok híján eléggé hiányosak az adataink arról, hogy milyen tanintézményekben végeztek a *coetus* tagjai korábbi tanulmányaikat. Debrecenben 1588-tól van anyakönyv,²⁹ Sáropattakkal kapcsolatban én magam próbáltam meg összeállítani másodlagos forrásokból azok névsorát, akik a 16. században itt tanultak,³⁰ míg a tolnai iskola ügyeivel legjobban Kathona Géza könyve igazít el.³¹ Ez az a három iskola (kollégium) – amelyekhez talán még a váradit lehetne hozzásorolni – küldte a legtöbb peregrinust a wittenbergi diáktársaságba.

Érdekes a helyzet a nemesi, főnemesi származású tanulókkal: a korábbi kutatás elsősorban az 1580-as évek második felében figyelt fel a jelenlétükre, s az ő nevükhöz

²⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, 1977, 192.

²⁹ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. A kollégiumi levéltár repertóriuma. Diáknévsor 1588–1792. Iskolán kívül lakók névsora*, szerk. SZABADI István, Debrecen, 2013, I, (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, 1), 219–764.

³⁰ SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sáropattakon 1558–1598*, Debrecen, 2004, (Nemzet, egyház, művelődés, 1), 118–119.

³¹ KATHONA Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, (Humanizmus és reformáció, 4), Budapest, 1974.

kötötte a *coetus* tudományos életének felvirágzását.³² Egy kicsit az a látszat alakult ki, hogy a mezővárosi polgárok gyermekeihez köthető a lelkészképzés, a nemesi ifjakhoz pedig a késő humanizmus. Ez azonban ilyen formában biztosan nem igaz. Két olyan periódus volt a diáktársaság történetében, amikor a nemesek száma magasabb volt, az első az alapítás után, 1555-től 1565-ig, a második 1587 és 1592 között. Az első időszak kétségkívül Melanchthon közvetlen vonzóerejének tulajdonítható, s annak a kezdeti sokszínűségnek, amelybe akkor még belefértek a lutheránus és nem magyar hallgatók egyaránt. 1560-ban, a nagy tanítómester halálának évében nyolc magyar nemesifjú tartózkodott a városban, közülük heten a *coetus* tagjai voltak: Horváth Gáspár (alapító tag, 1555-től), Kendi Sándor (1557-től), Berzeviczy Márton, Mágocsy András, Albani Csirke György, Ocskay János (1559-től), Szunyogh János (1560-tól). Később jött még Almási Mátyás (1561-től), Sásvári Gergely, Sulyok Imre (1562-től) és Sennyey Tamás (1565-től). Volt közöttük főnemes, középnemes, s polgári életmódot folytató pénztelen kisnemes (mint Albani Csirke és Sásvári).³³ A második hullámot losonci Bánffy Ferenc, Forgách Mihály, Máriaássy Zsigmond és Péchy Zsigmond érkezése nyitotta meg 1587-ben – Bánffyt ráadásul rektorrá tette az egyetem. Ezt követően jött Csáky Zsigmond (1589-ben) és a lutheránus Eszterházy Tamás (1590-ben). Nem tudjuk, mi okozta az 1565 és 1587 közötti szünetet, az viszont nyilvánvaló, hogy a felsőbb tanulmányokat folytató magyar nemeseket az 1580-as évektől inkább a rájuk specializálódott strasbourgi főiskola vonzotta,³⁴ az 1590-es években pedig a reformátusok már javarészt Heidelbergbe mentek. Thököly István 1596-ban kezdődő nyolcéves peregrinációjába például, amelynek során fél Európát végigjárta, a wittenbergi beiratkozás már nem fért bele.³⁵

A *coetus* tagjainak többsége egy-két esztendő tanult Wittenbergben, s nem törekedett végzettség megszerzésére. Ennyi elegendő volt ahhoz, hogy odahaza már ne domidoctusnak, hanem akadémikusnak tartsák őket. A magyar értelmiség már ebben a korban is erre a két eltérő rétegre volt osztható, egymástól különböző szerepüket és műveltségüket – kicsit általánosítva és a kivételeket nem figyelembe véve – Klaniczay

³² KLANICZAY Tibor, *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában* = Uő., Pallas magyar ivadéka, Budapest, 1985, 26–27; KEVEHÁZI Katalin, *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig. (Adalékok Melanchthon magyarországi recepciójának első évszázadához)*, Szeged, 1986, (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae, 10), 36–41.

³³ SZABÓ András, *Die soziale Struktur der Universitätsstudentenschaft im Spiegel der ungarischen Studenten zu Wittenberg* = Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung, Hrsg. August BUCK, Tibor KLANICZAY, Wiesbaden, 1992, (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 13), 43–44. – A korábbi adatokat aktualizáltam és javítottam.

³⁴ SZABÓ Béla, *Dionysius Gothofredus magyarországi tanítványai Strasbourgban* = Dum spiro doceo. Huszti Vilmos Emlékkönyv, szerk. SÁRY Pál, SZABÓ Béla, Miskolc, 2000, 191–229; SZABÓ András, *Magyarországi diákok a 16. századi strasbourgi főiskolán* = Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2015, 105–114.

³⁵ SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, 2003, (Historia litteraria, 13), 244.

Tibor jellemezte.³⁶ Az biztos, hogy hazatérésük után a többségüknek nagyobb esélye volt jobban fizető és vezető állások betöltésére. Magiszteri cím elnyeréséről két esetben tudunk, mindkettő a vizsgált időszak elején: Ilosvai Benedek (1558–1563/1564) és Szántai Festő Lukács (1558–1559, 1561–1566) esetében.³⁷ Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez nem kis pénzbe is került, amit a patrónusnak kellett állnia. Ők ketten hosszabb ideig voltak kint és nem egy alkalommal, ahhoz a kisebbséghez tartoztak tehát, aki megengedhette magának a sokáig tanulást. Ilyen volt még Kassai Császár György (1574–1577),³⁸ Liskai Lőrinc (1560–1565?), Varsányi Gorsa Mihály (1569–1574) és Károlyi Gáspár (1556–1561/1562?).³⁹ Az igazi vándormadarak Németországon kívül több helyre is elmentek: Horváth Gáspár (1555–1565) Padovába, Laskai Csókás Péter (1578–1580, 1582–1586) Franciaországba és Itáliába,⁴⁰ Szikszai Hellopoeus Bálint (1562–1567) Svájcba,⁴¹ Szikszai Mező Lukács (1558–1562) Angliába és Svájcba, Thúri Mátyás (1566–1572) Svájcba,⁴² Forgách Mihály⁴³ és Krakкаи Demeter⁴⁴ (1586–1589, 1590–1592) Itáliába, s Forgách talán Svájcba is, Ceglédi S. János (megszakítással 1590–1601) Angliába és Itáliába,⁴⁵ Újfalvi Imre⁴⁶ és Váci Gergely (1591–1596)⁴⁷ pedig Németalföldre, Angliába, Franciaországba. Paksi Cormaeus Mihály (1566–1576) bejárta fél Európát, de még hazatérése után is – igazi humanista módjára – további utazásokat tervezgetett.⁴⁸ S tegyük hozzá: ez a felsorolás szükségszerűen hiányos, mert nincs mindenkiről elegendő információnk.

Ha a hazatérés utáni életpályákat vetjük vizsgálat alá, akkor külön kell vennünk a nemeseket. Közülük is néhányan hivatali karriert jártak be: Albani Csirke György,⁴⁹ Berzeviczy Márton,⁵⁰ Kendi Sándor és Sulyok Imre⁵¹ sorolható ebbe a kategóriába.

³⁶ KLANICZAY Tibor, *Értelmiség egyetlen nélküli országban* = Uő., Pallas magyar ivadéka, Budapest, 1985, 77–85.

³⁷ RITOÓKNÉ SZALAY, *i. m.*, 237–238.

³⁸ *Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor*, szerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, 2006, V, 146. (Továbbiakban: MAMŰL.)

³⁹ SZABÓ András, *A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár*, Budapest, 2012.

⁴⁰ MAMŰL, VI(2006), 399–401.

⁴¹ MAMŰL, XI(2011), 211–212.

⁴² ZOVÁNYI, *i. m.*, 636.

⁴³ MAMŰL, III(2005), 162.

⁴⁴ Johann Jakob GRYNÆUS *magyar kapcsolatai*, kiad. SZABÓ András, Szeged, 1989, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 22), 154–157.

⁴⁵ ZOVÁNYI, *i. m.*, 116.

⁴⁶ MAMŰL, XII(2011), 186–190.

⁴⁷ SZENCI MOLNÁR, *i. m.*, 248.

⁴⁸ KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Amphión*, Budapest, 2014, 133–161.

⁴⁹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa* = Uő., Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből, Budapest, 2012, (Humanizmus és reformáció, 33), 289–295.

⁵⁰ MAMŰL, I(2003), 353.

⁵¹ SZABÓ András, *Ilosvai Benedek...*, *i. m.*, 630–631.

Sásvári Gergely és ifj. Sylvius Gáspár lelkészi pályára mentek, ők voltak a kivételek. A nemeseken kívül még néhány világi pályára került polgári/mezővárosi polgári származású *coetustag*ról tudunk. Félegyházi István a jómódú debreceni polgárok életét élte, s feltehetően kereskedéssel foglalkozott. Balsaráti Vitus János orvos lett, de élete végén mégis lelkészi állást vállalt.⁵² Kopácsi Ferenc, Laskai János⁵³ és Lippai Péter viszont az Erdélyi Fejedelemségben töltötték be hivatalát, s menet közben nemességet is szereztek.

A diákok nagy része – ezt az adattár világosan mutatja – egyházi pályára ment, kisebb részben evangélikus, de túlnyomó többségben református lelkészek és tanárok lettek. Egyik csoportjuk közvetlenül a hazai iskolából ment Wittenbergbe, a másik viszont előtte valahol rektori, házitanítói állást vállalt. Ilyen volt például: Csabai Mátyás, Szikszai Fabricius Balázs,⁵⁴ Bellyei Piso Fábián, Deberhegyi Fabricius Gáspár, Egri Miklós, Szikszai Gergely, Vetési János, Csibrádi Mihály, Szikszai György, Újfalvi Imre és Szegedi Pastoris Dániel. Sokkal többen lehettek, de nagyon hiányosak az életrajzi ismereteink. Hazatérve legtöbben szintén rektori állással kezdték, csak most valami nagyobb helyen, fontosabb iskolában, s aztán lettek prédikátorok. Összesen négy olyan személyt ismerünk közülük, aki hivatástudattal rendelkező tanár volt, s nem akart lelkészi állásba továbbmenni: Dombrói Pétert (Tolna),⁵⁵ Kassai Zsigmond Dávidot (Várad, Gyulafehérvár),⁵⁶ Szikszai Fabricius Balázst (Sárospatak, Kolozsvár) és Krakкаи Demetert (Sárospatak). Azokat, akik fiatalon haltak meg (mint Fegyverneki L. Izsák,⁵⁷ Molnár Gergely⁵⁸ vagy Szegedi Dégi Pál etc.) most nem számítom ide, hisz nem tudni, mi lett volna belőlük, ha életben maradnak.

Ha feltételezzük, hogy azoknak a *coetustag*oknak túlnyomó többsége is a lelkészi pályát választotta, akiről semmilyen életrajzi adatot nem ismerünk, akkor a számuk csaknem négyszáz lehetett. Ez már komolyan befolyásolhatta egy ország vallási és szellemi arculatát. Megdöbbenő ugyanakkor, hogy milyen sokan korán elhunytak közülük, négyen már Wittenbergben,⁵⁹ de jó néhányan pár évvel a hazatérésük után vagy negyven éves koruk környékén: pestisben, vérhasban, ki tudja miben. Ez valóságos pazarlás, hisz hosszú éveken át tanultak, s a tehetség, a megszerzett tudás egy pillanat alatt semmivé foszlott. Vegyük példának Fegyverneki L. Izsákot: már diákkorában részt vett egy többnyelvű szótár magyar értelmezéseinek megalkotásában, s aztán írt egy

⁵² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsaráti Vitus János magyar orvosdoktor a 16. században* = Uő., Kutak..., i. m., 260–288.

⁵³ SZABÓ András, *Laskai János debreceni tanár és Aesopus életéről szóló munkája* = Az irodalomoktatás új kihívásai, szerk. ERDÉLYI Margit, Budapest, 2014, 225–253.

⁵⁴ MAMŰL, XI(2011), 210–211.

⁵⁵ KATHONA, i. m., 21, 38–39.

⁵⁶ MAMŰL, V(2006), 145–146.

⁵⁷ MAMŰL, III(2005), 36.

⁵⁸ VARGA András, *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*, Szeged, 1983, (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae, 7).

⁵⁹ Géza SZABÓ, i. m., 90–91.

olyan latin nyelvű teológiai szótárát, amely európai sikerkönyvvé vált. Ezek után hazajött, három évig tanított Sárospatakon, majd meghalt. Történelmietlen a gondolat, de ilyenkor megképződik a kutató fejében a kérdés: mi mindent alkothatott volna, ha hosszú élet jutott volna neki osztályrészül? Akik életben maradtak, azok közül kerültek ki többek között az egyházi vezetők: egy evangélikus szuperintendens (Sibolti Demeter),⁶⁰ tiszántúli,⁶¹ Alsó-dunamelléki⁶² és erdélyi⁶³ református püspökök és a református esperesi kar zöme, akik olyan sokan vannak, hogy nincs is értelme őket egyenként felsorolni. A század végén ebbe a felnevelői szerepkörbe először kiegészítőként lépett be a heidelbergi egyetem, hogy aztán a *coetus* elsorvadásával párhuzamosan átvegye a református egyházi elit képzését.⁶⁴

⁶⁰ MAMŰL, X(2010), 301.

⁶¹ Melius Péter, Károlyi Péter, Gönci Fabricius György, Monai János, Hodászi Pap Lukács, Gönci A. József, Margitai Láni Péter. – A felsorolásból kihagyott Bánffyhungyadi Mogyoró Benedek is Wittenbergben tanult, de még a *coetus* megalakulása előtt, 1551-től. – ZOVÁNYI, *i. m.*, 45.

⁶² Hercegszőlősi Gáspár

⁶³ Tordai Sándor András, Toronyai Máté, Ungvári Fabricius János, Kecskeméti Búzás Balázs, Tasnádi Ruber Mihály, Keserői Dajka János.

⁶⁴ HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, (1980), 243–347; Uő., *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Budapest, 1994, (Humanizmus és reformáció, 21).